

ROZHLEDY

Databáze českých meter a výzkum českého verše 19. století

Robert Kolár — Petr Plecháč

Úvod

V roce 2014 byla po několika letech intenzivní práce zveřejněna aplikace *Databáze českých meter* (DČM; dostupná on-line na stránkách versologického týmu Ústavu pro českou literaturu AV ČR: www.versologie.cz). DČM zpřístupňuje metrický a strofický popis téměř 1 700 básnických sbírek (téměř 80 000 básní) z 19. a počátku 20. století obsažených v *Korpusu českého verše* (KČV). KČV vychází z *České elektronické knihovny* (ČEK; dostupné on-line na www.ceska-poezie.cz), která ale obsahuje řadu duplicitních jednotek (opakovaný výskyt básní v různých vydáních sbírky či sebraných spisech autora). Aby nedocházelo ke zkreslování statistik, je do KČV zahrnut vždy pouze nejstarší výskyt každé básně (soupis vyřazených básní je k dispozici na www.versologie.cz). Shoda mezi básněmi byla určována na základě fonetického přepisu, selekce by tedy neměla být ovlivněna např. odchylkami v interpunkci a zároveň by nemělo docházet k odstranění přetisků, v nichž byly oproti staršímu znění provedeny (byť nepatrné) změny. Odstranění duplicit však není jediným rozdílem mezi KČV a ČEK. V KČV — a to je jeho hlavní přínos — jsou totiž všechny texty lematizovány a foneticky, morfologicky, metricky a stroficky anotovány. Fonetická, metrická a strofická anotace je provedena automaticky počítačovým programem Květa, jehož autorem je Petr Plecháč.

Cílem následujících řádků je DČM představit a na vybraných příkladech ukázat, jakým způsobem ji lze při výzkumu českého verše (potažmo poezie) využít. Její neocenitelná hodnota spočívá v tom, že umožňuje během chvilky zodpovědět dotaz, jehož manuální zpracování by zabralo dny, týdny, měsíce či v některých případech i roky. Práce s aplikací rovněž neklade speciální nároky na uživatele, což se týká nejen versologických znalostí, ale také technických dovedností.

Popis Databáze českých meter

S DČM lze pracovat ve dvou základních modech. První z nich je Prohlížení databáze, které v základní podobě (karta Prohlížení autorů a sbírek) umožňuje vyhledávat básnické sbírky podle jména autora/autorů, roku vydání a názvu. Na rozdíl od ČEK zohledňuje DČM při vyhledávání nejen autory sbírek, ale v případě almanachů i autory jednotlivých básní: např. výsledkem dotazu „Neruda, Jan + 1850–1870“ jsou nejen sbírky *Hřbitovní kvítí*, *U nás* a *Knihy veršů*, ale i almanach *Máj* (obsahuje Nerudovu báseň „O Šimonu Lomnickém“). U každého takového výsledku jsou uvedeny bibliografické údaje a odkaz na externí zdroj s možností okamžitého otevření plnotextové podoby sbírky v ČEK.

Detailnější průzkum umožňuje karta Prohlížení básní. Kromě autora a názvu sbírky je také možno vyhledávat podle názvu básně a/nebo pevné formy, případně zvolit, zda se mají do výsledků zahrnout texty rýmované/nerýmované, strofické/nestrofické. U každé básně je kromě stránky, na které se ve sbírce nachází, uvedeno, zda je, či není rýmovaná a strofická (opět je možno báseň, respektive sbírku pomocí odkazu otevřít v ČEK). Kromě toho lze u každé básně zobrazit kartu Detail básně, která obsahuje kompletní bibliografický údaj a krátkou ukázkou textu, dále informace o metru (např. že je složena pětistopým ženským trochejem), o případném rýmovém či strofickém schématu, o počtu strof nebo odstavců, o počtu veršů nebo o tom, zda je složena jednou z více než dvaceti pevných forem, které v KČV rozlišujeme. Zadáme-li např. dotaz „Neruda, Jan + Balady a romance“, dostaneme seznam všech básní této sbírky. O jejich základních charakteristikách si tedy díky DČM uděláme velmi rychle představu, okamžitě např. vidíme, že všechny básně *Balad a romancí* jsou rýmované nebo že všechny romance jsou strofické (o baladách to neplatí).

Druhou možností, jak pracovat s DČM, je vytváření a prohlížení vizualizací. Bez přihlášení je možné prohlížet vizualizace, které byly zveřejněny jinými uživateli. Vytvářet vlastní vizualizace je možné jen po přihlášení, při kterém ale nejsou vyžadovány žádné osobní údaje. Vizualizace lze vytvářet pomocí dvou filtrů: základního a pokročilého.

V základním filtru lze vyhledávat podle autora, sbírky, básně, verše nebo roku. Kromě toho také podle metra nebo pevné formy, či podle toho, zda je text rýmovaný a/nebo strofický. Filtr lze nastavit dvěma způsoby: „objevuje se alespoň jednou v básni“, nebo „báseň sestává pouze z vybraných“ (příklad: při vyhledávání alexandrinů první nastavení vyhledá všechny texty, ve kterých je alespoň jeden alexandrin, druhé nastavení jen texty složené alexandrinami). Vizualizaci je možné libovolně pojmenovat, přidat vysvětlující popis, uložit filtry i výsledky nebo někomu poslat e-mailem.

V pokročilém filtru lze využít funkce porovnání několika dotazů, např. v jednom grafu srovnat výskyt jambu a trocheje v díle Jana Nerudy a Vítěz-

Prohlížení databáze

Prohlížení autorů a sbírek Prohlížení básní

Autor: Sbírkra:

Báseň:

Rýmovaná: Strofoická:

Pemná forma: Zdroj:

Sřazení dle:

Autor	Název sbírky	Název básně	Rým	Strofa
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance štedrovečerní.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance o Černém jezefce.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance o jafe 1848.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance o Karlu IV.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance Italská.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Romance helgolandská.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Bellada česká.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Bellada žimní.	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Bellada vřikárolová.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Bellada stará - stará!	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Balada rajská.	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Bellada pašjovná.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada o pavěti v Kanaán.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada o polce.	Ano	Ano
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada o dšl Karla Borovského.	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada májová.	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada horská.	Ano	Ne
Neruda, Jan	Balady a romance	Ballada dětská.	Ano	Ne

Detail básně

Sbírkra: in Neruda, Jan: Balady a romance (1883), s. [36]-40

Rýmování: ANO
Rýmové schéma: žšdšd

Strofoická: ANO
Strofoické schéma: aaaa

Metrické schéma: Trochej T4z

Pemná forma: Není specifikována

Počet strof/odstavců: 19
Počet veršů: 76

Poznámka: [Celý text na www.ceska-poecie.cz](http://www.ceska-poecie.cz)

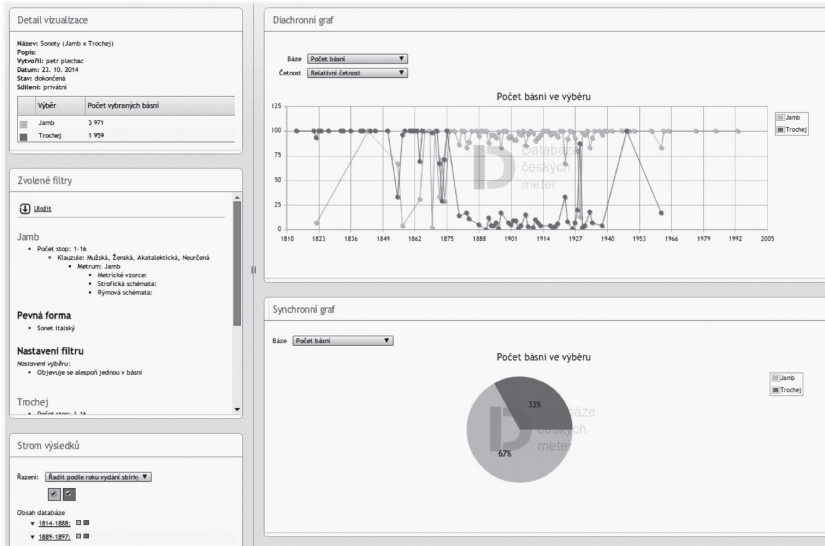
Ukázka

Petr usne, sobva lehne; T4z
sofva usne, sen se zvedne; T4z
náhlě světo po krajně T4z
a tak jako jeno ve dne. T4z

OB1 R: Výsledek vyhledávání „Neruda, Jan + Balady a romance“; detail básně „Romance štedrovečerní“.

slava Háika. Navíc oproti základnímu filtru lze selektovat verše podle počtu stop (povoleny interval je 1–16), klauzule (mužská, ženská, akatalektická, neurčená) a metrických vzorců (viz dále).

Vizualizace se skládá z několika částí. Detail vizualizace obsahuje základní informace, tj. název vizualizace, její popis, kdo a kdy ji vytvořil, zda je privatní, nebo veřejná, a především počet výsledků dotazu (v základním vyhledávání je u každého metra uvedena informace o počtu básní odpovídajících vyhledávaným kritériím). Diachronní graf ukazuje počet výsledků na časové ose (lze zobrazit počet básní či počet veršů a/nebo absolutní či relativní četnost), výsledky je možné srovnat s grafem hodnot pro celý KČV. Datové řady lze zapínat nebo vypínat. Synchronní graf ukazuje poměrné zastoupení výsledků (opět je k dispozici srovnání s KČV). V případě pokročilého filtru reprezentují datové řady v obou grafech uživatelem definované kategorie (např. jambické sonety a trochejské sonety), u základního filtru jsou datové řady předdefinované jako jednotlivá metra: jamb, trochej, daktyl, daktyl s předrážkou, daktylotrochej, daktylotrochej s předrážkou a neurčené verše. Vizualizace dále obsahuje přehled zvolených filtrů (lze uložit) a strom výsledků, který lze řadit jak chronologicky či abecedně podle jmen autorů, tak podle jednotlivých zvolených výběrů. U všech záznamů ve stromu je možné zobrazit kartu Detail básně, o níž jsme mluvili výše.

OBŘ 2: Vizualizace na základě filtrů „sonet italský + jamb“ a „sonet italský + trochej“.

Tolik alespoň stručný popis DČM, nyní se na vybraných příkladech pokusíme nastínit možnosti, které aplikace nabízí.

Zastoupení jednotlivých meter v DČM

Velmi rozšířená je představa, že trochej je český národní verš, kdežto jamb odporuje duchu češtiny. Pokud by to tak bylo, dalo by se očekávat, že zastoupení jambu v KČV bude když ne mizivé, tak alespoň o hodně menší než zastoupení trocheje. Jak se věci mají, zjistíme ze srovnání zastoupení všech meter v KČV, srovnávat tedy budeme zastoupení trochejů, jambů, daktylů, daktylů s předrážkou, daktylotrochejů, daktylotrochejů s předrážkou a neurčených veršů (tj. časoměrných veršů, sylabických veršů, volných veršů).

Nejprve se podíváme na srovnání podle počtu básní: na prvním místě je jamb (vyskytuje se v 51 % básní), dále trochej (34 %), neurčené verše (10 %), daktyly (6 %), daktylotrocheje (4 %), daktyly s předrážkou (1 %) a daktylotrocheje s předrážkou (< 1 %). Stejně pořadí (ale o trochu jiné poměry) získáme srovnáním daných meter podle počtu veršů. Ze srovnání je mimo jiné patrná drtivá převaha dvoudobých meter (jamby + trocheje) nad metry třídobými a skoro úplná absence meter předrážkových. Lze si (spolu s Miroslavem Červenkou [srov. ČERVENKA 2006: 84]) jen přát, aby oněch 1 288 116 jambických veršů, které jsou v KČV doloženy, bylo dostatečným argumentem proti tezi

o nevhodnosti jambu pro češtinu, která se traduje už od Josefa Dobrovského (DOBROVSKÝ 1974: 78).

Četnost jednotlivých meter je užitečné zkoumat ve vývoji na časové ose. V období od roku 1795 do roku 1819 je nejčastějším metrem trochej (54 % všech veršů), za ním následují neurčené verše (28 %), pak s velkým odstupem jambu (7 %), daktyly (6 %) a daktylotrocheje (5 %), zbylá, předrážková metra, jsou opět zastoupena méně než 1 %. Srovnáme si to např. s obdobím 1870–1889, kde je nejvíce jambů (50 % všech veršů), těsně za nimi následují trocheje (43 %), daktyly, daktylotrocheje a neurčené verše mají shodně okolo pouhých 2 %, výskyt předrážkových meter je opět mizivý. Srovnání ukazuje, jak se v průběhu 19. století postupně prosazovala nadvláda sylabotónických meter (kterou na konci století oslabil nástup volného verše) a jak se dramaticky změnilo postavení jambu.

V pokročilém vyhledávání lze sledovat také zastoupení jednotlivých rozměrů. Můžeme např. vidět, že hlavními rozměry první poloviny 19. století byly čtyřstopý trochej (ženský i mužský) a pětistopý trochej ženský. S nástupem májovců získal na významu čtyřstopý mužský jamb a prudce vzrostla četnost pětistopého ženského jambu, který se později spolu se svým mužským protějškem stal dominantním rozměrem lumírovců.

Nerýmované v obrození

Rýmované verše mají v KČV drtivou převahu (82 %). Lze-li tedy konstatovat, že česká poezie 19. století je většinou rýmovaná, stojí za to prozkoumat, zda se ojedinělé nerýmované verše pojily s nějakými konkrétními kontexty. Podívejme se např. na nerýmované verše v raném obrození (objevují se ve 35 básních), tj. v období mezi lety 1795–1819. Nejvíce veršů (60 %) je nesylabotónických, ze sylabotónických jsou nejvíce zastoupeny daktylotrocheje (36 % veršů), trocheje, jambu a daktylotrocheje s předrážkou mají po 1–2 %. Užití nerýmovaných veršů je v tomto období takřka výlučně spjato s odkazy k antice: buď se jedná o časoměrné verše, nebo jejich přízvuknou nápodobu (přízvukné hexametry [odtud ono vysoké procento u daktylotrochejů]) či nápodobu časoměrných strof. Mimo odkazy k antice se nerýmované verše objevují již jen v *Rukopisu královédvorském*, což souvisí se snahou tvůrců konotovat homérovskou dávnověkost (rýmovaný verš je v evropské kultuře chápán jako „moderní“ vynález) a/nebo jihoslovanský folklór. Tato úzká specializace ostře vynikne ze srovnání s užitím nerýmovaných veršů ve vrcholném obrození (1820–1849). Stále sice ještě převládají nesylabotónické verše (72 %), ale dochází k markantnímu nárůstu nerýmovaných trochejů (25 %), tj. prolamuje se hegemónická asociace nerýmovaného verše s antikou.

Rýmovanost a strofičnost

V předchozích odstavcích jsme konstatovali převahu rýmovaných veršů v KČV. O něco menší, ale stále ještě citelná je převaha strofických básní (63 %) nad nestrofickými. Převédeme-li to ale na počet veršů, strofických a nestrofických je téměř shodně (49 % : 51 %), což ukazuje, že nestrofické básně jsou delší (vliv na to bude asi mít fakt, že u strofických básní můžeme předpokládat spojení s lyrikou, u nestrofických s epikou a předpoklad, že lyrické básně jsou průměrně kratší než epické).

Mohlo by nás zajímat, zda se v KČV pojí s příznaky rýmovanost a strofičnost konkrétní metra. Rozdělíme-li básně na ty, které jsou složeny sylabotónickým systémem, a na ty, které jsou složeny jiným než sylabotónickým systémem (časomíra, sylabický verš, volný verš), zjistíme, že příznaky rýmovanosti a strofičnosti se pojí s prvními a příznaky nerýmovanosti a nestrofičnosti s druhými, jak ukazuje tabulka.

TAB I: Pořadí jednotlivých meter dle zastoupení rýmovaných/nerýmovaných a strofických/nestrofických básní

Pořadí	Rýmovanost + strofičnost	Rýmovanost + nestrofičnost	Nerýmovanost + strofičnost	Nerýmovanost + nestrofičnost
1	Jamb	Jamb	Jamb	Neurčené verše
2	Trochej	Trochej	Neurčené verše	Jamb
3	Daktyl	Neurčené verše	Daktylotrochej	Trochej
4	Neurčené verše	Daktyl	Trochej	Daktylotrochej
5	Daktylotrochej	Daktylotrochej	Daktyl	Daktyl
6	Daktyl s předrážkou	Daktyl s předrážkou	Daktylotrochej s předrážkou	Daktyl s předrážkou
7	Daktylotrochej s předrážkou	Daktylotrochej s předrážkou	Daktyl s předráž- kou	Daktylotrochej s předrážkou

Strofičnost a metrum

Existuje nějaký vztah mezi strofičností a metrem? Jsou např. trochejské básně častěji strofické než básně jambické? Na základě předchozího odstavce můžeme předpokládat, že básně složené nesylabotónickými verši budou častěji nestrofické (67 %) než strofické (na tom se podílejí zejména časoměrné hexametry a básně složené volnými verši). Trochej a jamb jsou na tom podobně (63 % trochejských básní a 69 % jambických je strofických). Překvapivé je ale zjištění, že vysokou míru asociace s příznakem strofičnosti vykazují daktyly (74 %), daktyly s předrážkou (79 %) a daktylotrocheje s předrážkou (75 %), tj. metra která jsou v KČV nejméně frekventovaná.

Daktyl

Výše jsme se už zmínili, že v KČV převládají metra dvoudobá, tj. trochej a jamb. Daktylů jsou v KČV asi 4 % (téměř 96 000 veršů), jedná se tedy o periferní metrum. Ve speciální monografii se daktylu věnoval Miroslav Červenka (ČERVENKA 1999). S pomocí DČM je na jeho práci možné navázat, zejména uvážíme-li, že si autor byl vědom, že pro některá období nemohl „získat úplný přehled o rozrůstající se básnické produkci“ (IBID.: 42). Netvrdíme, že s DČM získáme přehled úplný, neboť KČV neobsahuje časopiseckou produkci, která v určitých obdobích a pro některá metra přináší z hlediska versologie kvalitativně i kvantitativně důležité informace.

Podívejme se v krátkosti např. na to, jak se daktylu užívalo v raném (1795–1819) a vrcholném obrození (1820–1849). V raném obrození tvoří daktyly asi 9 % všech sylabotónických veršů, což je víc než dvojnásobek hodnoty v celém KČV. Nápadné je také razantní snížení v následujícím období: mezi lety 1820–1849 je pouhých 1 700 veršů daktylských, což je asi 1 % všech sylabotónických veršů.

V raném obrození se daktyl objevuje ve 41 básních (básní čistě daktylských je 26), ve vrcholném v 76 básních (básní čistě daktylských je 61). Zatímco v raném obrození má daktyl poměrně široké užití (objevuje se např. v hádance, baladě, katastrofické básni [přírodní pohroma], vojenské písní, ódě, chvalozpěvu, epigramu, zvířecí pohádce, erotické písní, ekloze atd.), ve vrcholném obrození se jeho užití zužuje (nejčastěji se objevuje v tzv. národních písních, stále ho najdeme např. v baladě nebo epigramu).

Pokročilé vyhledávání umožňuje sledovat i jednotlivé rozměry. Podívejme se např. na čtyřstopý daktyl. Básní složených tímto rozměrem je v raném obrození 14, ve vrcholném 12 (z toho jsou 4 básně pro děti o celkovém rozsahu 11 veršů). V raném obrození se čtyřstopý daktyl objevuje např. v baladě, katastrofické básni (přírodní pohroma), ódě, epigramu, pohřební písní, chvalozpěvu nebo zvířecí pohádce. Ve vrcholném obrození se objevuje (vyloučíme-li oněch 11 veršů čtyř básní pro děti) v baladě a katastrofické básni (přírodní pohroma), nejčastěji se přitom jedná o čtyřverší s rýmovým schématem aabb (u katastrofických básní je tato forma de facto závazná). U tří textů z vrcholného obrození se jedná o nové vydání starších básní. Zbývá tedy pět textů: dvě balady, jedna katastrofická báseň (přírodní pohroma) a dvě bajky. Obě bajky jsou ze čtyřicátých let a snad ukazují jistou změnu v užívání čtyřstopého daktylu (právě ze čtyřicátých let pochází i ojedinělá skladba reflexivní lyriky od Karla M. Villaniho, v níž se kromě čtyřstopého vyskytuje i pětistopý daktyl). Můžeme konstatovat, že několik málo básní ze třicátých let napsaných čtyřstopým daktylem vykazuje značnou žánrovou uniformitu (pokračování využití v baladě a katastrofické básni), ve čtyřicátých letech tato specifikace mizí a na jejím místě se objevuje bajka (poznamenejme, že jedna z bajek je nestrofická, druhá užívá již zmíněnou formu čtyřverší aabb).

V pokročilém vyhledávání můžeme sestoupit ještě o další rovinu níž, DČM totiž umožňuje vyhledávat verše také podle metrických vzorců. Ukažme si to blíže na mužském čtyřstopém daktylu. Verše

Blizoučko od Prahy leží tam hrob.
Kdoskoli miloval, slze tam krop;
(HNĚVKOVSKÝ 2007)

mají vzorec SwwSwwSwwS. Z DČM zjistíme, že tento vzorec má 89 % čtyřstopých mužských daktylů. Kromě tohoto základního vzorce se objevují i vzorce další, např. SwSwwSwwS (0,37 %):

Ku bráně Strahovské žene se hluk,	SwwSwwSwwS — základní vzorec
Ještě pozdravit oděnců pluk	SwSwwSwwS — nezákladní vzorec
(MACHÁČEK 2007)	

Tento — velmi vzácný — vzorec nacházíme poprvé až v roce 1846. Podíváme-li se i na ostatní čtyřstopé daktyly, tj. na ženské a akatalektické (mají poslední stopu úplnou), které se běžně objevují od raného obrození, zjistíme, že mezi základními vzorci (SwwSwwSwwSw a SwwSwwSwwSww) se vzorce začínající sekvencí SwS... (např. SwSwwSwwSw nebo SwSwwSwwSww) objevují téměř výhradně až ve druhé polovině 19. století. Na materiálu čtyřstopého daktylu se tedy ukazuje, že rané a vrcholné obrození zcela odmítá konfigurace, v nichž by docházelo k substituci daktylu trochejem v první stopě — v DČM je samozřejmě možné ověřit, zda toto platí i pro další daktylské rozměry, případně sledovat, jaká je distribuce dalších metrických vzorců čtyřstopého daktylu.

Alexandrin Jaroslava Vrchlického

Když psali Miroslav Červenka a Květa Sgallová o sémantice v poezii Jaroslava Vrchlického (ČERVENKA — SGALLOVÁ 1988), museli své teze omezit na období 1875–1894, neboť jen tuto část rozsáhlé autorovy tvorby měli detailně excerpovanou. KČV ale obsahuje celé básníkovy původní dílo, a tak je možné rozbory Miroslava Červenky a Květy Sgallové v budoucnu obohatit. Nelze v jednom odstavci podat být základní teze týkající se všeho, co Vrchlický od roku 1895 do roku 1912 napsal, udělejme tedy na tomto místě alespoň malou sondu týkající se alexandrinu.

Když došlo ve speciální studii věnované alexandrinu na Jaroslava Vrchlického, neměl Miroslav Červenka o čem psát, neboť Vrchlický alexandrinem složil jen pár básní (podle DČM je Vrchlického básní složených pouze alexandrinu v období 1875–1894 všeho všudy 20). Téměř úplnou absenci alexandrinu u Vrchlického (autora, který byl tolik spjatý s francouzskou kulturou,

z níž byl k nám tento verš přejat, a který alexandrin běžně užíval ve svých překladech) využil jako argument dokládající „vítězství vnitřních strukturálních vazeb [tj. v případě Vrchlického dominanty intonační plynulosti, s níž je cézurovaný alexandrin v rozporu] nad externími kulturními vztahy a vlivy“ (ČERVENKA 1993: 487).

Bude to platit i pro Vrchlického tvorbu z let 1895–1912? Podle DČM je v tomto období básní napsaných pouze alexandryny sice dvojnásobek oproti období předchozímu, stále je to ale pouhých 42 básní, což je v rámci Vrchlického díla zanedbatelná položka — žádné překvapení se tedy nekoná. Jedná se převážně o kratší lyrické básně. Zřetelný odkaz k francouzské kultuře má jediné (poněkud rozsáhlejší) „Smrt Kainova“ (sb. *Votivní desky* [1902]), což je hold Lecontu de Lisle, jehož poému *Kain* Vrchlický přeložil (v souladu s originálem) alexandryny. Básně v alexandrinech jsou v tomto období roztroušené v celé řadě Vrchlického sbírek, lze ale vyzorovat, že objeví-li se v jedné sbírce tři a více takovýchto básní, bývají často soustředěny do jednoho oddílu, případně se nacházejí vedle sebe. Není bez zajímavosti, že dva takové oddíly jsou koncipovány jako básníkův deník (oddíl „Listy z deníku“ ze sb. *Pavučiny* [1897] a oddíl „Z básníka deníku“ ze sb. *Duše-mimóza* [1903]): přísná a náročná forma alexandrinu je tu dána do kontrastu s intimností a skicovitostí deníku, respektive básníkův subjekt se tím prezentuje jako Mistr formy, který si ten nejobtížnější verš vyhrazuje pro jakoby neveřejné a osobní zápisky. Nutno dodat, že Vrchlického tvorba obsahuje i několik básní-deníků, které alexandrinem napsány nejsou.

Pevné formy: Neruda × Vrchlický

V DČM např. můžeme také porovnat vybrané autory z hlediska užívání pevných forem. Podívejme se na srovnání Jana Nerudy a Jaroslava Vrchlického. U Jana Nerudy bylo v celém jeho díle nalezeno pouze 6 básní, které splňují kritéria nějaké pevné formy rozlišované v KČV, u Jaroslava Vrchlického je takových básní přes 1 500 (Vrchlického dílo je sice co do počtu básní zhruba 12× objemnější než Nerudovo, i tak je to ale rozdíl víc než markantní). Jak patrně, zatímco Neruda se pevným formám vyhýbá, v repertoáru Jaroslava Vrchlického nalezneme 22 z 26 pevných forem, které KČV rozeznává.

Podíváme-li se blíže na 6 dokladů z Nerudy, zjistíme, že ve 4 případech se jedná o tzv. strofu Venuše a Adonise (v KČV je definována jako šestiveršová strofa s rýmovým schématem ababcc). Tato strofa je pojmenována podle stejnojmenné básně Williama Shakespeara a je spojována zejména s anglickou literaturou. Na základě 4 dokladů u Jana Nerudy lze pochybovat, že by autor dané básně sám chápal jako příklad této strofy: ve dvou případech se totiž doklady nacházejí v oddílu „Ohlasy italských národních písní“ (sb. *Knihy veršů* [1868]). Domněnku, že schéma ababcc je v české poezii většinou užíváno bez odkazu k Shakespeareovi či anglické kultuře, podporuje srovnání s dalšími

anglickými strofami: zatímco textů označených jako strofa Venuše a Adonise je v KČV téměř 800, Chaucerova strofa je doložena jen II×, Spenserova I4× a Burnsova dokonce jen 2×.

Zbylé 2 případy pevných forem u Nerudy představuje hrdinské dvouverší, opět typická forma anglické poezie. Tentokrát bylo Nerudovo užití pevné formy reflektované, autor si byl velmi dobře vědom jejího anglického původu, jak ukazuje balada „Se srdcem rekovým“ (časopisecky 1868), která vypráví o cestě skotského reka lorda Douglase do Svaté země (kam má odvézt srdce zemřelého krále) a bitvě proti Maurům, v níž roku 1330 nalezne smrt.

Sonet

V seznamu pevných forem rozlišovaných v KČV je i sonet. Mohlo by nás zajímat poměrné zastoupení italského a anglického sonetu (anglický sonet jsme pro potřeby automatického zpracování definovali jako básně sestávající ze tří čtyřveršových a jedné dvouveršové strofy). Z výsledku je ihned zřejmé, že italské sonety mají naprostou převahu (99,4 %), anglických sonetů je v celé KČV pouhých 36, první se objevuje v roce 1872, nejvíce (4) jich složil František Leubner (sb. *Na okrajích kancionálu života* [1897]).

Dále nás např. může zajímat, jakými metry se italské sonety psaly. Zhruba 65 % sonetů bylo napsáno jambem, trochejem 32 %, zbylá sylabotónická metra (tj. daktyly a daktylotrocheje) nepřekračují 1% hranici. Necelá 2 % sonetů byla napsána nesylabotónickými verši. Nadvláda jambu je tedy více než patrná, v rámci jambických rozměrů má drtivou převahu pětistopý jamb (83,5 % veršů), v rámci pětistopého jambu mají drtivou převahu ženské verše (81 % veršů). Ukazuje se tedy, že italský jedenáctislabičný verš, který byl tradičním veršem italského sonetu, našel v češtině obdobu v jedenáctislabičném jambu.

Závěr

Na vybraných příkladech jsme se pokusili nastínit možnosti využití DČM. Ty jsou skutečně rozmanité (uvažuje se navíc o jejich rozšíření) a DČM může sloužit k obohacení našeho poznání českého verše (poezie) 19. a počátku 20. století, tj. období, kdy literární komunikace počítala se znalostí veršových a strofických schémat a jejich fungování. Uplatnění by DČM měla nalézt nejen mezi versology, poetology, literárními historiky a textology, ale vzhledem ke svému snadnému ovládnutí a malým nárokům na vstupní znalosti i mezi studenty.

Studie vznikla s podporou GA ČR P406/11/1825 a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné instituce 68378068.

Prameny

DOBROVSKÝ, Josef

1974 „Böhmische Prosodie“; in Josef Dobrovský: *Spisy a projevy VI. Literární a prozodická bohemika*; ed. Miroslav Heřman (Praha: Academia), s. 75–97 [1795]

HNĚVKOVSKÝ, Šebestían

2007 „Vnislav a Běla“; in Antonín Jaroslav Puchmajer: *Sebrání básní a zpěvů 2* [Blanka Svadbová et al. (edd.): *Česká elektronická knihovna. Plnotextová databáze české poezie 19. a počátku 20. století*, <http://www.ceska-poezie.cz> (cit. 24. 10. 2014)] [1797]

MACHÁČEK, Simeon Karel

2007 „Český pluk“; in idem: *Drobnější básně* [Blanka Svadbová et al. (edd.): *Česká elektronická knihovna. Plnotextová databáze české poezie 19. a počátku 20. století*, <http://www.ceska-poezie.cz> (cit. 24. 10. 2014)] [1846]

Literatura

ČERVENKA, Miroslav

1999 *Z večerní školy versologie IV. Daktyl* (Praha: ÚČL)

1993 „Český alexandrin“; *Česká literatura* XLI, č. 5, s. 459–519

2006 *Kapitoly o českém verši*; edd. Květa Sgallová, Jiří Holý (Praha: Karolinum)

ČERVENKA, Miroslav — SGALLOVÁ, Květa

1988 „Český verš. Sémantika metra v poezii lumírovců“; in Zdzisława Kopczyńska a Lucylla Pszczołowska (edd.): *Słowiańska metryka porównawcza 3. Semantyka form wierszowych* (Wrocław: Ossolineum), s. 55–104

Résumé

This article provides information on the Database of Czech Metres (DCM), which provides access to the metric and strophic description of almost 1,700 poetry collections from the 19th century and the early 20th century included in the Corpus of Czech Verse (CCV), with examples to show the usage options available. After a brief description of the DCM, attention focuses on 1) the representation of individual meters in DCM, 2) the function of unrhymed verses during the Czech National Revival, 3) the relationship between rhyme, strophe and metre patterns, 4) dactyls in the Czech National Revival, 5) the alexandrines of Jaroslav Vrchlický, 6) a comparison of the occurrence of fixed forms for Jan Neruda and Jaroslav Vrchlický, 7) the relationship between the sonnet and meter.

Klíčová slova / Keywords

česká poezie — 19. století — versologie — daktyl — sonet — alexandrin — národní obrození

Czech poetry — 19th century — versology — dactyl — sonnet — alexandrine — National Revival